

## РЕЦЕНЗІЯ

на монографію Зеркаля М.М. «Освіта етноменшин України. 1990-2000 роки». – Миколаїв: Іліон, 2013. – 434 с.

«Код ідентичності» - саме так гранично стисло, водночас предметно і промовисто, означив свою монографію історик, доцент МНУ ім. В.О. Сухомлинського Микола Миколайович Зеркаль, яка щойно побачила світ (Миколаїв: Іліон, 2013.-434с.).

Поданий ним нижче підзаголовок книги «Освіта етноменшин України. 1990-2000 роки» націлює розкрити сутність проблеми, предмет і об'єкт пошуку його напрямків, як і змісту, спрямованості на хронологічні межі дослідження. Усі ми є свідками того, як на рубежі другого і третього тисячоліть одне з пріоритетних місць у суспільствознавчих науках зайняли етнонаціональні проблеми. Їх актуальність і багатоплановість зумовили зростий інтерес з боку гуманітаріїв, представників інших наук до всього, що лежить в основі буття націй, міжетнічних відносин. Дедалі більшого поширення набувають міждисциплінарні дослідження сучасних етнонаціональних стосунків. За таких умов актуальним є аналіз конкретних шляхів і форм, засобів становлення і розвитку національної системи освіти, її структурних ланок – школи, дошкільних та інших закладів етнічних меншин у зазначений період, коли вона ставала на ноги. У цьому зв'язку особливої уваги заслуговує фундаментальне монографічне дослідження М.М.Зеркаля, де подане цілісне, узагальнююче, комплексне осмислення змін системи освіти етноменшин України кінця 1980-х- початку 1990-х років, всебічно проаналізовані можливості на цьому рубежі, чинники, тенденції, ключові напрямки розвитку цієї системи освіти в подальшому та ін. Одна з перших праць такої тематики в сучасній українській історіографії, рецензована монографія ґрунтується на вельми широкій базі джерел: архівних, аналітичних матеріалах, науково-практичних і авторських аргументів і висновків, серед них чимало матеріалів і документів, даних статистики і соціології Миколаївщини.

Дослідник використав і широкий спектр методологічних підходів. У результаті зроблено першу успішну спробу відобразити особливості відродження та розвитку освіти етнічних меншин, визначити форми і методи законодавчого, політичного, управлінського регулювання освітнього простору етноменшин, дослідити роль неурядових організацій у розвитку освіти етносів, виявити результативність реалізації освітніх програм і стратегій органів і самоорганізацій етносів України, розкрити способи задоволення мовно-освітніх потреб у різних типах навчальних закладів, установити існуючі форми підготовки та перепідготовки кадрів для навчальних закладів з етнічним компонентом. Підсумовуючи дослідження, автор передусім наголошує, що в Україні за роки незалежності при підтримці держави та завдяки зусиллям етнічних організацій і громад практично повністю відтворено систему репродукції та трансляції етнічної освіти, що була зруйнована за комуністичних часів. Прикметно, що при цьому він, як справжній науковець-дослідник, уникнув рожевих окулярів, ейфорії, непомірних емоцій і захвалювань тощо. Навпаки, дійшов висновку, що результати дослідження дають підстави стверджувати, що досить інтенсивна динаміка зростання кількісних показників не завжди корелювалася із удосконаленням якості освітньої діяльності, громадських організацій, національно-культурних товариств. Серед формально існуючих організацій було чимало таких, що проявляли мінімальну активність, іноді лише імітували її, а то й взагалі не подавали ознак життєдіяльності.

Для науковців, політиків та управлінців, усіх, хто цікавиться соціальною історією України, історією освіти, історією педагогіки, викликає інтерес оригінальна, чітко відпрацьована сама структура наукової розвідки. Так, у першому розділі мовиться про освіту етноменшин у загальній ідеології державотворчої і соціально-політичної трансформації незалежної України. Освітня концепція у діяльності само організаційних формувань етноменшин викладається у розділі 2. А особливостям функціонування етнічної освіти в

Україні присвячено наступний, тобто третій розділ. Нарешті, органічною складовою, завершальною частиною рецензованої монографії є четвертий розділ («Педагогіко-технологічне і методичне забезпечення навчально-виховного процесу в закладах освіти етнотеншин»), де автор розглянув особливості викладання мов етнотеншин, формування етнічної толерантності при вивченні предметів, насамперед історії, літератури та ін..

Наукова новизна одержаних результатів аналізованої праці полягає в наступному: Автор уперше а) здійснив конкретно-історичний аналіз процесу розвитку освіти етнотеншин України; б) відобразив генезу державної політики щодо цього процесу; в) дослідив вплив рудиментів комуністичного минулого на реалізацію завдань відродження етнічної системи освіти в Україні; г) розглянув і порівняв форми навчально-виховного процесу на рівні регіонів України та місць компактного розселення етнічних груп; д) одержали подальший розвиток теоретичні положення щодо міжнародної співпраці України з країнами-історичними Батьківщинами етносів, принципи системного підходу до вивчення еволюції освіти в Україні та її зв'язку з соціально-економічним розвитком, положення щодо суті, характеру полікультурного суспільства, концепція інтеграції етнотеншин в українське суспільство та ряд ін. Насамкінець не можна не відзначити, на нашу думку неабияку, масштабність порушеної проблеми, саму обширність її викладу, де тільки бібліографія складає майже 250 позицій.

Звісно, хотілося, щоб у майбутньому автор розширив хронологічні рамки до перших десятиліть ХХІ ст, подав історіографію, джерельні та методологічні основи дослідження тощо. Коли все, як кажуть, «відстоїться, уляжеться», тобто стабілізується, а політиканство якщо не зникне зовсім, то зведеться нанівець. Однак як би там не було, монографія М.М. Зеркаля заслуговує найвищої оцінки. Вона, безперечно, стане у пригоді зацікавленим фахівцям-дослідникам, практикам, усім, хто має інтерес до історії України, політології та етнології, державного управління, освітньої політики, історії педагогіки.

*Доктор історичних наук, професор,  
Заслужений діяч науки і техніки України  
В. П. Шкварець  
(м. Миколаїв)*

## РЕЦЕНЗІЯ

на монографію Гузенка Ю. І. «Військово-морське мистецтво українського козацтва (перша половина XVII ст.)». – Миколаїв: Іліон, 2013. – 124 с.

Перш за все відзначимо, що ця оригінальна, цікава і потрібна книга, скромна за обсягом, але багата за змістом, присвячена героїчній добі української історії та 520-й річниці українського козацтва. Водночас епіграфом до неї слугують промовисті і віщі слова Б. Брехта: «Нещасливою є та країна, що не має своїх героїв». Принагідно зазначимо, що Україні загалом це «не загрожує», хоч автор – історик, крім освітніх, звісно, поставив перед собою і суто виховні цілі та завдання, бо в історичних виданнях вони нерозривні, перебувають у органічному взаємозв'язку. Прикметно, що нині очільники держави нібито схаменулися, сповнені рішучості припинити вакханалію безглузлого гумору з армійськими реформами, воєнними доктринами, уводячи з весни 2013 р. в Збройних силах України воєнно-ідеологічну підготовку, проте щось не дуже віриться у їхні благі наміри, особливо після дезукраїнізації багатьох галузей і напрямків, нарешті, зробити українську армію справді українською.

Кандидат історичних наук, доцент, виконуючий обов'язки завідувача кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін навчально-наукового інституту історії та права МНУ імені В. О. Сухомлинського Ю. І. Гузенко визначив статус своєї праці як монографія. З нашої точки зору, вона є водночас і навчальним посібником. Немає жодного сумніву, що, викладаючи багато років курс історії українського козацтва, він, безперечно, буде у викладацькій діяльності широко використовувати свою монографію і як навчальний посібник. Її рецензентами виступили Ф. І. Кокоско – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, безповоротно і безнадійно залюблений в історію українського козацтва, та автор запропонованої рецензії. Останній, до речі, написав і стислу передмову до монографії Ю. І. Гузенка. В книзі висвітлено основні аспекти військово-морського мистецтва, українського козацтва у першій половині XVII ст., розглянуто розвиток флоту тодішнього головного ворога запорожців на Чорному морі – Османської імперії, подано більш-менш детальні характеристики основних типів турецьких кораблів – галер, корогв (каторг). У доробку також міститься детальний опис козацьких човнів-чайок, висвітлено окремі аспекти їх використання. Розкриваючи особливості військово-морського мистецтва козаків, автор намагався уникнути при цьому їх ідеалізації, розвінчати існуючі до цього в цій царині міфи і вимисли, приміром, про козацькі підводні човни, а також спростувати ряд інших стереотипів і вигадок та припущень. Структурно книга складається із вже згаданої передмови, звернення до читачів «Від автора», двох розділів, семи підрозділів, «Замість післямови», бібліографії (45 позицій), додатків, коротких відомостей про автора.

У першому розділі «Османська імперія та її воєнний флот – могутній супротивник українського козацтва на Чорному морі» мовиться про становлення та розвиток Турецької держави (підрозділ 1.1). В наступному підрозділі 1.2 мова йде про турецький військовий флот. Про галеру, як основний тип військового корабля османського флоту, розповідається у підрозділі 1.3.

Щодо розділу II «Козацький флот у першій половині XVII ст.», що складається з чотирьох підрозділів, то останні озаглавлені так, що цілком зрозуміло, які проблеми висвітлюються: «Запорозькі чайки та їх головні характеристики», «Організація морських походів», «Козацькі підводні човни: міф чи реальність», «Тактичні дії на морі та узбережжі». При цьому монографія багато ілюстрована: мапи, схеми, таблиці, малюнки тощо, що серйозно збагачують розповіді автора. У «Додатках» подано перелік морських походів запорозьких козаків (за В.І.Сергійчуком та А.І.Сокульським) з Малої енциклопедії українського козацтва (К.: Генеза, Запоріжжя: Прем'єр, 2002). Зроблено це за схемою: рік, об'єкт нападу, кількість суден та козаків, керівники. Всього схема містить 105 походів, починаючи з 1492 – 1493 рр. (галера біля Тягині,

Очаків) і закінчуючи 1772 роком (воєнна експедиція на Чорному морі та Дунаї). У цих військових походах взяли участь всього, за наближеними підрахунками рецензента, 47430 українських козаків, з них трохи менше тисячі донських козаків, 2468 чайок і 150 човнів донських козаків (було кілька спільних походів). Звісно, ці кількісні показники насправді набагато більші, бо по 66 походах (більше половини) вони невідомі. Серед їх керівників – Карпо Масло, Іван Держко, Ісачко, Д. Вишневецький, Б. Ружинський, Ф. Богданко, Д. Нечай, З. Кулага, Б. Миколишинський, П. Сагайдачний, М. Найманович, Д. Барабаш, Г. Чорний, І. Гунка, М. Черхаменін, І. Сірко, М. Солтенко, П. Чесночихин, С. Ворчун, М. Самійленко та ін. (подаємо в хронологічній послідовності).

Оцінюючи книгу цілком і повністю позитивно, хотілося б висловити окремі рекомендації і побажання. Зрозуміло, не все залежить від автора, скажімо щодо мізерного накладу. Однак варто було б розширити у майбутньому хронологічні рамки розвідки XV – XVII ст. Наголошуємо на тому, що походи переслідували найчастіше визвольну мету або помсту, а не грабівницькі цілі. Однак дехто, особливо чужинці, зосереджуються переважно тільки на їх грабівницькому характері і суті. Водночас власні ж захоплення і загарбання називають при цьому своїми трофеями, а чужі – козацькі – грабунком. Слід було б не обмежуватися деклараціями, а навести конкретні докази, що це не так. Так, козацькі походи супроводжувалися, як правило, запорозькими знаменами, іншими клейнодами. Хоча, заради справедливості, все ж відзначимо, що автор торкнувся цього питання, але дещо побіжно.

Переконані, що матеріал монографії може бути і буде використаний, зокрема, при підготовці курсів, курсових і дипломних робіт з «Історії України», «Військової історії України», «Історії українського козацтва» та ін.; у виховній діяльності, може бути і буде, безперечно, корисним для всіх, хто цікавиться як військовою історією України, так і історією українського народу, його славетного козацтва.

*Доктор історичних наук, професор,  
Заслужений діяч науки і техніки України  
В. П. Шкварець  
(м. Миколаїв)*

## РЕЦЕНЗІЯ

на книгу Е.Г. Горбурова, К.Е. Горбурова «Первые кавалеры украинских наград на Николаевщине 1994-2009 гг.» . – Николаев:  
Издатель П.Н.Шамрай, 2013. – 144 с.

Нещодавно у Миколаєві світ побачила нова книга миколаївських науковців, краєзнавців, кандидатів історичних наук, авторів більш, як 20 монографій, підручників, посібників - Євгена та Кирила Горбурових «Первые кавалеры украинских наград на Николаевщине 1994-2009 гг.». Дане видання багато в чому є унікальним. В радянські часи видавалася численна література, присвячена кавалерам бойових та трудових нагород СРСР. В незалежній Україні подібних видань по сучасній нагородній системі – одиниці. На Миколаївщині ця книга перша. Мета її авторів – зберегти для нащадків інформацію про тих миколаївців, хто перший був відзначений державними нагородами України. Адже традиції заохочувань кращих своїх громадян, в будь якій державі завжди знаходило моральну оцінку та підтримку, як у сучасників, так і у наступних поколінь.

Із здобуттям Україною суверенітету, була створена і нагородна система. У перші роки, коли законодавча влада виявилась не готовою до праці у цій галузі, ініціативу взяв на себе президент. Тому перші нагороди мали статус знаків відзнаки Президента. Проте після схвалення у 2000 році закона України «Про державні нагороди» більша частина орденів та медалей одержали статус державних нагород.

Дослідження краєзнавців Горбурових присвячено саме першим кавалерам українських нагород на Миколаївщині, тим нашим землякам, хто своєю працею, науковими та культурними досягненнями прославили миколаївську землю.

Книга миколаївських істориків складається із двох частин. У першій розповідається безпосередньо про нагородження та біографічні відомості, у другій – подано опис самих державних нагород. Для її написання авторами використано широке коло джерел, зокрема архівні матеріали та численна місцева періодика.

Видання містить 8 нарисів про миколаївців, відзначених державними нагородами України. Це й перший Герой України ( 2001 р. ) в Миколаївській області голова сільськовиробничого АТ «Радсад» Микола Бялик, який пішов з життя 8 червня 2013 р. І перший нагороджений орденом «За заслуги» III ст., (а також і перший в області повний кавалер цих трьох орденів) Володимир Холявко (1936-2005) – генеральний директор ВО «Зоря-Машпроект», якому у кризові 1990-ті роки вдалося зберегти для України це підприємство, його виробничі потужності та кадровий потенціал.

Цікава життєва доля ще одного героя книги - Серафіма Калугіна (1919-2005), першого серед миколаївців нагородженого сучасним орденом Богдана Хмельницького II ст. В роки Вітчизняної війни льотчик С.П.Калугін знищив 15 німецьких літаків, причому примусив сісти на радянський аеродром нацистського аса Г.Майслера (літак якого потім було виставлено на Виставці трофеїв у Москві).

Миколаївський публіцист, відомий правозахисник Анатолій Іванюченко (у 1989-1998 рр. очолював миколаївську філію Українського Гельсінгського Союзу) відзначений поки що єдиною такою на Миколаївщині нагородою – Хрестом Івана Мазепи за № 3 (!).

Серед кавалерів українських нагород, і один із авторів книги – Євген Горбуров, за професійну та громадську діяльність, перший нагороджений на Миколаївщині орденом Данила Галицького.

Другий розділ рецензованої книги, на нашу думку, буде корисний не тільки науковцям, краєзнавцям, а й фалеристам. Тут вміщено цікавий матеріал про перелік, статuti, описи тих нагород України, якими відзначені персонажи даної книги. Сподіваємось, що Є.Горбуров та К.Горбуров продовжать свої творчі дослідження у цьому напрямку і надалі.

Авторський текст книги яскраво доповнюють фото орденів та нагородних документів наших земляків, а також фотоматеріали із особистих архівів. Більшість із цих фотодокументів

опубліковано вперше.

Впевнені, що дане дослідження буде корисним для істориків, краєзнавців, колекціонерів, учнівської молоді, і безумовно знайде свою широку читацьку аудиторію.

*Кандидат історичних наук, доцент  
В.А. Пархоменко  
(м. Миколаїв)*

## РЕЦЕНЗІЯ

**на монографію І.І.Хомутовської, В.П.Шкварця «Борис Миколайович Мозолевський любив і умів дарувати минуле, прадавнє».**

**/ за ред. В.П.Шкварця. – Миколаїв:Іліон, 2013. – 240 с.**

Об'єктивне осмислення історичного минулого України збільшило зацікавлення до багатьох постатей, про яких у радянські часи було обмежено, чи мало що відомо. Це зумовило появу значної кількості біографічних досліджень, головною метою яких є визначення здобутків окремих діячів у розвитку науки, реалізації ними особистого творчого потенціалу. На сучасному етапі розвитку української історіографії біографічні розвідки поступово переходять на якісно новий рівень: від традиційного поетапного відтворення фактів біографії – до творчо-наукових та інтелектуальних біографій. До числа останніх, на нашу думку, належить і представлена монографія.

У цьому році видавництвом «Іліон» надруковано нову книгу миколаївських науковців: доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України В.П.Шкварця та кандидатки історичних наук І.І.Хомутовської, присвячене життєдіяльності українського археолога, поета та прозаїка Бориса Мозолевського (1936-1993). Слід відзначити, що дослідження про Мозолевського були опубліковані дослідником В.П.Шкварцем у 2004 і 2006 роках. Ця монографія - нове, значно доповнене та перероблене видання. Актуальність теми монографії зумовлена науковим значенням та місцем творчої спадщини Б.М.Мозолевського в історіографії, відсутністю окремого узагальнюючого дослідження біографії вченого, його багатогранного доробку в археологічній науці.

У книзі проаналізовано наукові праці Мозолевського, доведено взаємообумовленість та взаємозв'язок його наукової і літературної діяльності. Монографія має ґрунтовну джерельну базу, її бібліографічний показник нараховує 327 позицій. Авторський текст доповнюють численні додатки: документи та фотоілюстрації з архіву Інституту археології НАН України, фондів Нікопольського краєзнавчого музею та ін.

Дослідження складається із 4-х розділів. У першому – проаналізована історіографія, джерельна база та методологія дослідження. Основний акцент автори монографії зосередили на джерелах, які розширили уявлення про розвиток світоглядної позиції Бориса Мозолевського в сфері історії та археології, формуванні його науково-творчої думки. Зокрема, це матеріали, що зберігаються у фондах архіву Інституту археології НАН України, де наведені результати археологічних експедицій вченого. Вони містять щоденники польових досліджень, інвентарні книги, альбоми ілюстрацій, складених Б. М. Мозолевським за підсумками роботи експедицій.

У монографії також використано неопубліковані матеріали з історико-краєзнавчого музею міста Нікополя, які представлені особистим архівним фондом Б. Мозолевського – присвячені дослідженню кургану Товста Могила та знаходженню золотої пекторалі. Надзвичайно важливим джерелом є наукові праці Б. Мозолевського (близько 60), з них більше півдесятка – монографії та книги, а також літературні твори.

У другому розділі висвітлено життєвий шлях вченого, який був доволі тернистий. Хоча Б.Мозолевський не був дисидентом, проте критично ставився до радянської дійсності, за свої вірши («Хрущова і Брежнева я товаришами не назову»), потрапив під нагляд КДБ, звільнений з видавництва «Наукової думки», працював 10 років кочегаром. Лише після численних археологічних відкриттів, зокрема скіфської пекторалі, завершилася його опала – у 1971 році стає науковим співробітником Інституту археології та прийнятий у Спілку письменників СРСР. Затим завідує сектором скіфської археології Інституту, проводить польові дослідження – останні в 1992 році. Звичайно, обсяг монографії не дозволяє детально висвітлити всі віхи біографії Б.Мозолевського, це заслуговує на окреме дослідження, яке сподіваємося продовжать надалі автори книги.

В.П.Шкварець та І.І.Хомутовська відзначили, що герой їхнього дослідження був не лише

відомим вченим, а й талановитою людиною серед літераторів. Його перша поетична збірка “Начало марта” (1963 р.) переконливо засвідчила, що в літературу прийшов новий самобутній поет, якого через вісім років прийнято до Спілки письменників України. Як поет, видав вісім збірок поезій : “Веретено” (1980 р.), “Кохання на початку осені” (1985 р.), “І мить, як вік” (1986 р.), “Дорогою стріли” (1991 р.) та ін., водночас опублікував прозову поему “Дума про степ” (1968 р.). Ці твори об’єднали ліричне відчуття минулого і сучасного, прагнення вченого до досягнення істини й історичної правди.

У третьому розділі проаналізовано наукову спадщину Б.Мозолевського у дослідженнях скіфської цивілізації. З ім’ям вченого пов’язано відкриття скіфських курганів-могил: Страшної, Гайманової, Хоминої, Денисової, Чабанцової, Завадської, Реп’яховатої, Жовтокам’янської Товстої, Соболевої, дослідження Чортomla та ряду ін. Багаторічний практичний досвід розкопок курганів скіфської знаті дозволив йому зробити важливі висновки, сформулювати концепцію етнічної географії Скіфії.

Четвертий останній, узагальнюючий розділ монографії присвячений внеску Б.Мозолевського в історико-археологічні науки, який більше 20 років проводив розкопки стародавніх поховань. Їх результати слугували значним вкладом в археологічну та історичну науки, зокрема щодо вивчення історії України, місця в ній скіфської цивілізації, та були викладені Мозолевським в монографіях: “Товста Могила” (1979 р.), “Скіфський степ” (1983 р.), “Мелітопольський курган” (1988 р.) та ін. Безперечним міжнародним визнанням Бориса Мозолевського, як науковця, є монографія “Дослідження Чортomla” (1983 р.) у співавторстві з Ренатою Ролле (Німеччина) та інші наукові публікації. З його іменем пов’язана ціла епоха досліджень більше 150 курганів скіфської знаті.

В.П.Шкварець та І.І.Хомутовська наголошують, що, віднайдена Мозолевським, золота пектораль, яку справедливо називають – знахідкою ХХ ст., шедевр скіфського мистецтва, є одним із найкоштовніших експонатів у скарбниці культурної спадщини України та символом її давньої історії, закономірним результатом реалізації науково-творчого потенціалу вченого. Підкреслюється, що саме таких особистостей, як Б.Мозолевський має вшанувати і возвеличувати держава.

Монографія буде корисною для істориків, археологів, краєзнавців, літераторів, усіх хто цікавиться минулим України, її видатними постатями.

*Доктор історичних наук, професор,  
Заслужений діяч науки і техніки України  
М.М.Шитюк  
(м. Миколаїв)*

*Кандидат історичних наук, доцент  
В.А. Пархоменко  
(м. Миколаїв)*